

STUDIJE

KRŠTENJE I ODGOJ U VJERI U PRVOJ CRKVI

Rudi Paloš

U V O D

Po sakramentu krštenja čovjek postaje kršćanin. Ovaj sakrament je s jedne strane znak zadobivene Božje milosti, a s druge je početak novog života, u toj istoj, po krštenju zadobivenoj milosti. Podijeljivanje sakramenta krštenja imalo je već od prvih početaka Crkve svoje sa svim određene i do danas zadržane značajke: a) s pojedinačnog stanovišta krštenik postaje kršćanin; b) to uključuje i komunitarni vid – krštenjem krštenik ulazi u Crkvu, postaje član crkvene zajednice. Radi se dakle uvijek o trostrukom odnosu: pojedinac – zajednica – Bog.

Budući da je krštenje od tolike važnosti i za pojedinca i za zajednicu, već se od prvih početaka u Crkvi polagala posebna pažnja na način kako se primaju novi članovi. O tome će biti govora i u ovom prilogu. Kako se, zbog skučenosti prostora koje nam stoji na raspolaganju, moramo ograničiti na ono najbitnije, nastojat ćemo gledati na odgoj u vjeri u prvoj Crkvi posebno pod ova dva vida: 1. Povijesni pregled odgoja u vjeri u prvoj Crkvi, od apostolskih vremena sve do VII. st.; 2) Sadržaj i značajke ovog odgoja u vjeri, što se očituje kao: a) dogmatska, b) moralna i c) sakramentalna ili mistagoška

kateheza. U tu bi svrhu bilo osobito potrebno proučiti originalna djela prvih crkvenih otaca, međutim, ovdje ćemo se većinom ograničiti na nekoliko specifičnih studija s ovog područja. Treba zatim voditi računa, kao što ćemo to ovdje i nastojati, o povijesnoj situaciji te o društveno-političkim prilikama, a bit će potrebno osvrnuti se i na liturgiju i obrede koji su u vezi sa sakramentima kršćanske inicijacije.

1. POVIJESNI PREGLED ODGOJA U VJERI

a) Novozavjetno razdoblje

Središnja tema apostolske kateheze jest smrt i uskrsnuće Kristovo.¹ Iako u Novom zavjetu nemamo nego samo nekoliko svjedočanstava o krštenju i o kršteničkoj katehezi, ipak se na temelju određenih podataka razvila dosta široka rasprava o načinu podjeljivanja krštenja u apostolsko doba, što je samo po sebi neobično važno za kasnija razdoblja, pa tako i za naše vrijeme. Već sam čin izbora prvih crkvenih službenika – đakona, u drevnoj Crkvi, ukazuje na neke osnovne značajke koje vrijede i za po-

¹ Usp. Dj 2, 14–36.

djeljivanje sakramenta krštenja:² kod kandidata se gleda na njihove značajke i kvalitetu njihova života, a pri odlučivanju je naročito važna intervencija cijele zajednice. Braća izabiru kandidate, predstavljaju ih odgovornima u zajednici i svjedoče o njihovoj prikladnosti za crkvenu službu. Međutim, s obzirom na prve slučajeve krštenja u apostolsko doba, kao što su izneseni u *Djelima apostolskim*, pojavili su se određeni glasovi prema kojima bi ovo bili dokazi o brzom krštavanju, bez ikakve pripreme. Ako izuzmemo činjenicu da u *Djelima* nije sve detaljno opisano i da se tada još uvijek radi o vremenu posebnog djelovanja Duha Svetoga, ostaje nam da primjetimo slijedeće: npr. u slučaju krštenja mnoštva na Pedeseticu (usp. Dj 2,41) možemo tvrditi da postoji određeni oblik moralne kateheze, budući da se izričito kaže: „I mnogim je drugim riječima (Petar) još svjedočio i bodrio ih” (Dj 2,40). Ako se ipak ne kaže kojim sve riječima, to je zbog kratkoće teksta. Možemo dakle zaključiti da već i u ovom prvom izvještaju o krštavanju postoje jasno izraženi osnovni zahtjevi s obzirom na krštavanje, posebice zahtjev za ozbiljnim obraćenjem. Pritom valja imati na umu i činjenicu da kad se kaže: „krstiše se, te im se u onaj dan pridruži oko tri tisuće ljudi” (Dj 2,41), riječ „dan” ne odnosi se izravno na dan Pedesetnice, nego je to eshatološki izraz, pri čemu riječ „dan” označava dan krštenja, budući da Bog na dan krštenja krštenika pridružuje svom narodu, zajednici svih rasa i jezika. Isto tako, što se tiče krštenja egipatskog eunuha (Dj 8,26–36), možemo reći zajedno s Tertulijanom: „Valja imati na umu da je bila na djelu očita i očevidna Božja milostiva dobrota. Duh je Filipu naredio da pođe na onaj put. Sam eunuh nije bio dokon niti je čeznuo da smjesta bude kršten. Bio je radi molitve na putu u Hram, zadubljen u božansko Pismo.”³ Uostalom, Filip ne samo da nije krštavao bez pripreme kandidata, nego je obavio i sve neophodne biblijske čine i usput poučio eunuha. Ta on je, kao što ističu *Djela* (8,27–28) već bio vjernik, budući da je hodočastio i čitao Bibliju, što je i sam Bog posvjedočio svojim posebnim zahvatom.

. / .

b) Poapostolsko doba

Što se tiče same pripreme kandidata za krštenje, iako sve do trećeg stoljeća nemamo izričitih dokaza o već utvrđenom i ustaljenom institucionaliziranom obliku pripreme na sakrament krštenja, možemo biti sigurni da je već krajem prvog, odnosno početkom drugog stoljeća u Crkvi postojala praksa ozbiljne pripreme na krštenje, što se kasnije ustalilo tokom trećeg stoljeća kao posebno oformljena crkvena institucija pod nazivom katekumenat.

Prve korijene ove pripreme možemo nazrijeti već u Kumranu: u esenskoj zajednici postoje jasno određeni stupnjevi pripreme na ulazak u zajednicu: godina „probacije” i dvogodišnji „novicijat”. Iako se može postaviti u sumnju tvrdnja prema kojoj su se i eseni prije konačnog razorenja Jeruzalema 70. godine obratili na kršćanstvo,⁴ ipak je moguće da su prvi kršćani ne samo bili s time upoznati nego i da su od njih preuzeli ovaj način organizacije i primanja novih članova.

Za prvu je Crkvu jedan od najvažnijih događaja činjenica da su kršćani usvojili grčki umjesto aramejskog jezika te ubrzo na tom jeziku počeli i propovjedati i objavljivati svoje spise. Time je Crkva doista postala misionarska, budući da je baš grčki, kao zajednički jezik Rimskog carstva „imao najveću šansu da njezinu poruku proširi do svih granica carstva”⁵ što ipak nije isključilo i mogućnost upotrebe drugih jezika u Crkvi. Osim toga, u prvim je stoljećima značajno za kršćanstvo da misionarske inicijative potječu od pojedinaca, a ne toliko od zajednice ili crkvene hijerarhije. Naime, već samo obraćenje na kršćanstvo značilo je za svakog pojedinca i poslanje, tako da se svaki novoobra-

² Usp. isto, 6, 1–7; M. DUJARIER, *Brève Histoire du Catéchuménat*, ICAO, Abidjan, 1980, str. 11–12. Odsada citirano kao *Brève histoire*.

³ *De baptismo*, 18,2 – citirano prema hrvatskom izdanju: K.S.F. TERTULIJAN, *Spis o krstu*, KS, Zagreb, 1981, str. 81.

⁴ Usp. *Brève histoire*, str. 17.

⁵ A. G. HAMMAN, *Svagdašnji život prvih kršćana*, Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb, 1983, str. 56.

ćenik odmah smatrao i apostolom. Prve kršćanske zajednice obilježava zatim i malen broj kršćana kao i individualni pristup svakom novom obraćenju. Najprije bi se npr. obratio jedan član obitelji – muž ili žena – koji bi kasnije nastojao obratiti i ostale. Nerijetko se događalo i da dođe do onoga što se naziva „paradoksom evangelizacije”: rob bi evangelizirao gospodara ili pak gospodar roba.

Iako su motivi obraćenja bili razni, možemo uglavnom navesti one najvažnije, kako su ih primjećivali i sami pogani:⁶ novoobraćenika je privukla snaga i zanimljivost same evanđeoske poruke, zatim doživljavano bratstvo u zajednici te svjedočanstvo svetosti, sve do mučeništva. Prvo bi se navještanje obično obavljalo u kući kakvog gostoljubivog domaćina ili kršćanina, koji bi je stavio na raspolaganje putujućem apostolu. Često se dešavalo da bi već oformljena kršćanska zajednica kupila istu ili neku drugu obiteljsku kuću i preuredila je u bogoslužni prostor, što se vjerojatno dogodilo npr. u Dura Europosu u Maloj Aziji.

Crkva je sve do Konstantinova edikta 313. godine bila uglavnom brojem mala zajednica te su njezini članovi – kršćani – bili u društvenom pogledu praktički utopljeni u poganskom svijetu. Činjenica da Crkva i kršćanstvo nemaju pravo građanstva te da su često proganjani, samo je još jedan od izvora za kvalitetu pastoralu. U početku su se na kršćanstvo obraćali većinom jednostavni ljudi iz običnog puka, iako ne treba zaboraviti primjere već iz prvih vremena: Pavao apostol i Luka evanđelist. Prvi je bio visoko obrazovan, dok je drugi bio liječnik. Međutim, stoji činjenica da je većina prvih kršćana bila jednostavnog porijekla, iz nižih društvenih slojeva, kao i drugo, što je u ono vrijeme bilo skoro ravno paradoksu: u navještanju Evanđelja odlučnu su ulogu imale žene, koje su po kršćanstvu u mnogočemu zadobile na svome dostojanstvu. Sve se to. sastav prve kršćanske zajednice, osobnost i uloga propovjednika, u velikoj mjeri odražava i na oblik pastoralu i na katehizaciju.

Prvotno, tamo negdje do pred kraj I. st., ili točnije do razorenja Jeruzalema 70. godine, veliku ulogu u Crkvi igra judeokršćanstvo.⁷ Svakako da je time i polazišna točka apostol-

skog i misionarskog propovijedanja bilo Petrovo aramejsko propovijedanje, učinjeno po uzoru na židovsku kulturnu sredinu. Međutim, dok judeokršćanstvo igra odlučujuću ulogu u prvoj Crkvi sve do razorenja Jeruzalema, pa i kasnije, misionarsko propovijedanje i širenje kršćanstva nakon propasti Jeruzalema, pogotovu pod utjecajem činjenice da je kršćanstvo prihvatilo grčki jezik, dovodi sve više do novog pitanja i takoreći do „sukoba” u prvoj Crkvi. Javlja se, naime, problem: kako se treba odnositi prema vladajućoj helenskoj kulturi i filozofiji? Važno je još naglasiti da sve do Konstantinova edikta o toleranciji godine 313, u Crkvi možemo pratiti neprestano misionarsko širenje što je popraćeno sve jasnijim ustrojstvom crkvene organizacije i razvojem liturgijskog kulta, a javljaju se i prvi pokušaji monaštva. Sve se to mijenja Konstantinovim proglasom: Crkva dobiva pravo javnosti, gradi velike građevine, prestala su proganstva. Kao što se može lako uočiti, time se mijenja i način odgoja u vjeri.

c) Kerigma, kateheza, homilija

Prema već ustaljenoj praksi katehetske znanosti, u prvoj Crkvi razlikuju se tri stupnja navještanja i odgoja u vjeri: kerigma, kateheza i homilija-liturgijska propovijed. U određenom smislu može se govoriti i o jednom uvodnom stupnju, tzv. preevangelizaciji, ukoliko se time označava proces prvog susreta s Radosnom viješću. Cilj je preevangelizatora da pritom rasprši određena uvriježena i pogrešna mišljenja, kao i da ukloni predrasude te napokon da dokaže kako kerigma-kršćanski navještaj raspetog i uskrsnulog Krista, ne samo da se ne protivi, nego je i u skladu s najdubljim ljudskim

⁶ Npr. Lucijan iz Samozate, Galijen iz Rima – *usp. isto*, str. 66–67.

⁷ Među judeo-kršćanima treba razlikovati. a) Židove koji prihvaćaju Isusa kao proroka i Mesiju ali ne i kao Sina Božjega; b) Židove koji su autentični kršćani, npr. jeruzalemska zajednica na čelu sa sv. Jakovom i c) kršćane nežidovskog porijekla koji, bez da bi imali izravnih odnosa sa židovskom zajednicom, upotrebljavaju u svom izražavanju i načinu razmišljanja oblike i kategorije preuzete iz židovstva. – *Usp. A. ETCHEGARAY CRUZ, Storia della catechesi, EP, Rim, 1983², str. 35.*

težnjama i očitovanjima.

U Novom zavjetu riječ „*kerigma*” ima dva značenja.⁸ Tako ona može označavati sam *sadržaj navještanja* – u tom se slučaju radi o prvom navještanju Radosne vijesti nekršćanima = poganima, kojima se naviješta smrt i uskrsnuće Kristovo, dok s druge strane *kerigma* kao *čin navještanja* označava javni navještaj Radosne vijesti ljudskoj zajednici sa strane jednog od apostola.⁹ Radi se, dakle, o evangelizaciji, o upoznavanju s osobom i porukom Isusa Krista te o prvom oduševljenju za Kraljevstvo nebesko.

Drugi stupanj bila bi *kateheza*,¹⁰ koja se odnosi na onoga koji je već u određenom smislu upoznat s kršćanskom porukom i sad nastoji produbiti ovo znanje. Tako je *kateheza* u stvari sustavno uvođenje u kršćanstvo onih, koji su se već na jedan način odlučili za Krista, koji su već doživjeli ono prvo, početno obraćenje.

Napokon, razlikujemo i *homiliju* – *liturgijsku propovijed*, koja je upućena već krštenim vjernicima. Budući da se u ovom slučaju predpostavlja već neko osnovno iskustvo kršćanskog života i poznavanje kršćanskih istina i otajstava, *homilija*, koja se u biti oslanja na liturgijsko čitanje, ide za tim da vjernike utvrdi u vjeri, da ih čim dublje uvede u poznavanje kršćanskih otajstava te da im podanašnjem kršćanske poruke i liturgijskih čitanja olakša sprovedenje u život evanđeoskih zahtjeva.

Ono što označava evangelizaciju i katehizaciju u poapostolsko doba, sve tamo negdje do polovice II. st., svakako je pojedinačan pristup i poučavanje koje ne samo da nije institucionalizirano, nego nije od crkvene hijerarhije niti posebno poticano. Općenito su u prvo vrijeme bili laici ti koji su evangelizirali i katehizirali. Ta doista, navještaj vjere nije nikada, pa niti danas, bio privilegij samo svećenika ili znanstvenika! Po krštenju svi su kršćani poslani, tako te svi, pa i oni manje poučeni, imaju dužnost navještati, već prema svojoj vlastitoj naklonosti i prema prilikama vremena. To se u prvoj Crkvi doista i vidjelo, kao što među ostalim svjedoče i poganski suvremenici Celzo, Galijen i drugi. Tako evangelizacija napreduje na jednostavan i spontani, ali ipak ozbiljan način, uz produbljenu pouku, premda hijerarhijska Crkva još ne

preuzima, na izravan način, odgovornost za pouku i pripravu kandidata za krštenje.

Širenje kršćanstva imalo je kao pozitivnu posljedicu neprestani porast članova i stalni rast kandidata za krštenje. To dovodi s vremenom do organizirane brige crkvene zajednice o njima i do uspostave nove institucije u Crkvi: *katekumenata*.

d) Katekumenat

Za bolje razumijevanje katekumenata i općenito za bolje razumijevanje odgoja u vjeri u prvoj Crkvi, potrebno je imati na umu da se u prvoj Crkvi krštavaju prvenstveno i gotovo isključivo samo odrasle osobe.¹¹ U tom smislu kao *teološki normativ* javlja se potreba iniciranja odraslih u kršćanstvo, pri čemu možemo razlikovati: a) razdoblje uvodne evangelizacije i obraćenja (*kerigma*) koju sačinjavaju vrijeme ispitivanja i traženja, te čin ulaska u drugi stadij, tj. b) katekumenat (*kateheza*). Budući da se radilo o odraslim ljudima, normalno je da je vrijeme, što se u prvoj Crkvi pomalo ustalilo kao razdoblje trogodišnje pripreme (*katekumenat*) na sakramente kršćanske inicijacije. I upravo je, u vezi s katekumenatom, moguće govoriti u opširnijoj mjeri o odgoju u vjeri u prvoj Crkvi.

Prvi nagovještaji o katekumenatu kao ustaljenoj i organiziranoj katehetskoj pouci mogu se nazrijeti već krajem prvog stoljeća, dok izričiti dokazi o postojanju katekumenata sežu u drugo stoljeće. Međutim, iako se prema određenim

⁸ Usp. *isto*, str. 40–43.

⁹ Kad se govori o apostolima u prvoj Crkvi, ne misli se pritom samo na Dvanaesticu, nego, pogotovu iza njihove smrti, na svakoga koga bi zajednica vjernih poslala da propovijeda Radosnu vijest – usp. „apostoles itinerantes” kod. A.G. HAMMAN, *Svagdašnji život prvih kršćana*, nav. dj., str. 58; T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, KS, 1976, str. 44.

¹⁰ Prema Novom zavjetu glagol *katehein* znači: učiniti da odzvanja, navijestiti neku vijest, poučiti nekoga u nečemu – sve to u vjerskom kontekstu. Usp. J. DANIELOU – R. DU CHARLAT, *La catechesi nei primi secoli*, LDC, Torino–Leumann, 1970, str. 160.

¹¹ Iako prema određenim povijesnim dokazima možemo sa sigurnošću ustvrditi da je bilo slučajeva krštenja djece već u Crkvi apostolskog doba, ipak se

dokumentima može zaključiti da već oko 180. godine u Rimu postoji određena katekumenalna praksa, praksa je neinstitucionalizirana – a skoro u isto vrijeme i u Egiptu te u sjevernoj Africi krajem drugog stoljeća – ipak sve do trećeg stoljeća nemamo jasnih dokaza o katekumenatu.¹²

Ono što je naročito utjecalo na odgoj u vjери u crkvenoj zajednici jest svakako pokušaj kršćanskih teologa u II. i III. stoljeću da pomire kršćanstvo i helenističku filozofiju. Dok se, naime, u II. st. Radosna vijest naviješta kako Židovima, tako i poganima, dotle u III. st. prevladava navještaj i evangelizacija nežidovstva. Isto se tako mijenja i oblik razmišljanja u kršćanskoj literaturi onoga vremena. U drugom stoljeću prevladava, naime, tzv. *apologetska literatura*, koja je bila pod utjecajem judeokršćanske misli, a cilj joj je bio poglavito apologija – obrana kršćana od Židova i od pogana.¹³ S obzirom na Židove kršćanski su propovjednici i pisci pokušavali uglavnom pokazati kako je u kršćanstvu ispunjenje navještaja proroka te da je Isus zapravo dar koji nam dolazi od Boga. S obzirom na nežidove htjelo se pokazati da su glasovi protiv kršćana obična ogovaranja i klevete te da je neosnovano tvrditi da postoji apsolutna nepomirljivost između kršćanstva i rimskog carstva, što bi protivnicima kršćanstva dolazilo otuda što je u rimskom carstvu država bila usko povezana s religijom tako da je jedna prožimala drugu, te je bilo nezamislivo odvajanje jedne od druge. Zato se kršćanski apologetičari II. i III. st. trude pokazati lažnost poganske religije, dokazujući apsurdnost i nemoralnost poganskih kultova. U tom je smislu osobito veliku ulogu odigrala činjenica da su se s vremenom na kršćanstvo obraćeni intelektualci počeli baviti mišlju da povežu kršćansku i helenističku kulturu s filozofijom, tj. da kršćanstvo prereknu uz pomoć helenističke filozofije, tako da u trećem stoljeću nailazimo na novu kršćansku teologiju koja nije više strukturirana jedino u židovsko-kršćanskim kategorijama. Tu su naročitu ulogu odigrali sv. Justin i sv. Klement Aleksandrijski. Klement je u stvari prvi kršćanski teolog koji nije prvenstveno i jedino apologetičar. Do njegova su se, naime, doba, sve tamo od apostolskog vremena, krš-

ćanski pisci služili literaturom kao obrambenim oružjem katoličke vjere protiv vanjskih neprijatelja, dok Klement svojim djelom predstavlja prvi pokušaj sustavnog prikaza kršćanskih istina, tražeći da zajedno spoji grčku filozofiju i kršćansku misao. Da je u tome uvelike imao i uspjeha ne dokazuje samo nagli procvat aleksandrijske katehetske škole, nego i veći broj njegovih, još danas glasovitih učenika.¹⁴

Povijesno gledano, govor o katekumenatu i o njegovoj strukturi moguć je tek na osnovu dokumenata – mnogobrojnih baptizmalnih kateheza iz četvrtog i petog stoljeća, iako se istraživači slažu da treće stoljeće treba držati zlatnim razdobljem katekumenata. Najznačajniji izvori za katekumenat u ranoj kršćanskoj povijesti jesu patristički tekstovi i liturgijski izvori. Od patrističkih tekstova posebno su značajni spisi sv. Justina,¹⁵ sredinom II. st., odnosno spis „*Traditio Apostolica*” Hipolita Rimskog (oko 215. god.), u kojem se nalazi najstarije do danas sačuvano svjedočanstvo o obredu ulaska u katekumenat.¹⁶ Iz tih kao i iz drugih izvora možemo utvrditi ne samo da postoji katekumenat nego i da je njegovo ustrojstvo skoro u svakoj mjesnoj Crkvi drukčije, tako da se tek u trećem stoljeću može govoriti o koliko-toliko istoj strukturi katekumenalne prakse u cijeloj Crkvi.

Dok se već krajem III, odnosno početkom IV. st. može uočiti određeno popuštanje u disciplini, ipak treba još uvijek govoriti o poduljem razdoblju u kojem se odvija katekumenalna

---

praksa krštavanja djece javlja u značajnijoj mjeri tek nakon Konstantinova edikta iz 313. godine, da bi tokom V. i VI. st. to postala redovita praksa u Crkvi, istisnuvši skoro sasvim običaj krštavanja odraslih.

¹² Usp. *Brève histoire*, str. 21–32.

¹³ Najstarija do danas sačuvana protužidovska apologija jest djelo sv. Justina „*Dijalog s Trifonom*”; usp. T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, nav. dj., str. 271.

¹⁴ Npr. Aleksandar Jeruzalemski, zatim Origen i Panfil u Cezareji u Palestini.

¹⁵ Prva *Apologija*, 61–66; usp. *Brève histoire*, str. 25.

¹⁶ Usp. M. DUJARIER, *The Rites of Christian Initiation. Historical and Pastoral Reflections*, Sadlier, New York, 1979, str. 35. – Dalje citirano kao: *The Rites of CI*

formacija. Konstantinovskim ediktom o toleranciji, iz osnovice se mijenja položaj kršćana u carstvu, čime kršćani iz situacije čestih progonstava i neprestane ilegalnosti prelaze u „režim privilegirane slobode”¹⁷, što odmah donosi sa sobom i nove pastoralne probleme. Dok su se, naime, u prva tri stoljeća, u vrijeme ilegalnosti i progonstava, kandidati istinski opredjelili za Krista već prije krštenja, to sada više nije bio slučaj. Tome je pogodovalo promijenjeno gledanje na kršćanstvo, posebno otkad je ono postalo „službena religija” carstva, a s druge strane i činjenica da je svatko, tko bi se upisao u katekumene, već samim time sticao naslov „kršćanin”. Ovo posljednje posebno je pogodovalo onima kod kojih se nije radilo o obraćenju već o interesu pa su se oni zadovoljavali statusom katekumena i nazivom „kršćanin”, dok bi krštenje odgadali za što kasnije, nerijetko i do pred samu smrt, a to zato što je krštenje uključivalo i određene obaveze. To ide tako daleko te i sami biskupi, iako svjesni višestruke opasnosti i neautentičnosti obraćenja, upravo *prisiljavaju* katekumene na krštenje.¹⁸ Ovakva, dakle, situacija potiče crkvene Oce i pastire u IV. i V. stoljeću da neprestano podsjećaju na revnost i potrebu istinskog obraćenja, a s druge strane i na ustaljenu nauku Crkve da pojedinac zadobiva spasenje po sakramentu samo ako subjekt ima pravu vjeru i živi u skladu s tom istom vjerom.

S druge strane, promijenjena situacija u ponašanju i životu katekumena, dovodi i do promijenjenog trajanja katekumenata. Dok je, naime, u prva tri stoljeća (= stoljeća ilegale i progonstava) katekumenat trajao obično tri godine, dotle sada traje tek samo nekoliko mjeseci, odnosno tjedana. Tako vidimo da na početku V. stoljeća katekumenat u užem smislu riječi, kao određena institucija više ne postoji, dok Crkva počinje naglašavati vrijeme korizme kao razdoblje katekumenata. U tom se smislu može govoriti o korizmi kao o „katekumenatu nadoknade”, budući da sada katekumeni treba da u samo nekoliko tjedana ostvare ono dubinsko preoblikovanje života, koje su u prijašnjim stoljećima obavljali u dvije ili tri godine. No, ni to nije kraj. Vrijeme tzv. „upisa imena”, tj. stvarnog ulaska u katekumenat i odluka da se

pristupi krštenju sve se više pomiče i skraćuje na samo nekoliko tjedana ili čak na samo nekoliko dana. Iz toga proizlazi da krajem petog stoljeća više ne postoji katekumenat u pravom smislu riječi, čime se ujedno izbrisao i istinski izvorni smisao pripreme na sakrament krštenja.¹⁹ S druge strane i u ovoj situaciji možemo vidjeti da, iako okrnjen, odgoj u vjeri još uvijek postoji, premda tokom V. st. obuhvaća tek onih nekoliko tjedana koliko traje korizma. Uz to se pretpostavlja da će dozrijevanje u vjeri biti neprestano obogaćivano bogatstvom koje se krije u kršćanskoj liturgiji.

2. OBREDI I STRUKTURA KATEKUMENATA

Kao što smo već naveli, razdoblje evangelizacije ili pretkatekumenata (kerigme), jest vrijeme buđenja u vjeri i prvog susreta s kršćanstvom. U vrijeme ranog kršćanstva to je obično bio individualni čin susreta kršćanina i nekršćanina. Ukoliko se nekrštenik oduševio za kršćansku vjeru, kršćanin bi ga predstavljao crkvenoj zajednici i starješinama i pritom bi istupao kao *jamac* (garant) za dotičnog kandidata. Ta uloga jamca bila je čvrsto ustaljena u ranom kršćanstvu, iako se nije podudarala s onime što mi danas podrazumijevamo pod nazivom *krsni kum*. Osnovna se razlika²⁰ nalazi u tome što je tadašnji jamac jamčio za *dotadašnji život kandidata*, dakle, za dostojnost kandidata s obzirom na prošlost, dok današnji krsni kum preuzima kao obvezu brigu o kandidatu u budućnosti.

a) Dalja priprava na krštenje

Prije samog katekumenata, u razdoblju

17 Usp. *Brève histoire*, str. 45.

18 Usp. *isto*, str. 53.

19 Uostalom, tada se već ustalila praksa krštavanja male djece, dok su krštenja odraslih bila vrlo rijetka, ako izuzmemo misionarska područja među tzv. barbarskim narodima.

20 Usp. H. JEDIN (ured.), *Velika povijest Crkve*, I. sv., KS, Zagreb 1972, str. 306.

preevangelizacije, kandidat bi prošao kroz tzv. *razdoblje postulata* u kojem je bio pozvan da prihvati kerigmu – navještaj o smrti i uskrsnuću Gospodinovu te da u skladu s time izmjeni svoje ponašanje i da promijeni svoj način života. Nakon toga uslijedilo bi predstavljanje kandidata „učiteljima” koji bi tada obavili *ispit kandidata* u prisustvu jamaca. Ispit bi se usredotočio prvenstveno nad motivima koji su potaknuli kandidata na obraćenje i na traženje da pristupi u kršćansku zajednicu. Zatim bi se vidjelo kako živi kandidat, u kojim uvjetima te da li je rob ili slobodan. Motivi obraćenja bili su važni jednako u vrijeme progonstava kao i u vrijeme kad je kršćanstvo zadobilo pravo građanstva u rimskom carstvu. U prva tri stoljeća bilo je, naime, važno vidjeti da li je kandidat svjestan opasnosti kojoj se izlaže prihvaćanjem kršćanstva, zbog progonstava, kao i zbog pojave apostolata i raznih hereza, dok je u vrijeme „kršćanskog” carstva trebalo vidjeti nije li se kandidat odlučio na katekumenat iz ne baš previše visokih pobuda – npr. zato da bi lakše dobio neko mjesto u državnoj administraciji ili zato da bi mogao lakše sklopiti brak s kršćaninom. Dok se u razdoblju prije 313. godine navode različiti zabranjeni zanati i društvene dužnosti²¹, dotle je u IV. st. u „kršćanskom” carstvu kršćanima dopušteno obavljati sve društvene dužnosti.

Sam čin uvođenja u katekumenat sastojao se od različitih obreda: obred obilježavanja znakom križa na čelu kandidata²², zatim polaganje ruku na kandidata, a negdje su postojali i obredi davanja soli, što je bio znak dobrodošlice i gostoljubivosti te simbol čašćenja i mudrosti, kao i aluzija na pashalno blagovanje. U nekim zajednicama postojao je i obred puhanja u kandidata, čime se simbolično željelo iskazati da se time želi otpuhnuti zle duhove.

Obred ulaska u katekumenat bio je prvi službeni susret Crkve i kandidata koji je već tim činom postajao kršćanin, dok bi nakon krštenja novokrštenik postajao i članom zajednice vjernika. Budući da se kod kandidata predpostavljalo početno obraćenje, on je trebao pružiti i vidljive, vanjske znakove svoje vjere u Krista, koji bi bili znakovi početka (jednog) autentičnog duhovnog života. Drugim riječima,

kandidat bi iskazivao želju da je voljan promijeniti svoj život, kao i da posjeduje određeno znanje o osnovnim kršćanskim istinama. U isto bi vrijeme jamci potvrđivali kandidatovu vjeru i volju. Nakon obreda ulaska u katekumenat, brigu o kandidatu preuzimala bi cijela zajednica vjernih.²³

Sama katekumenska kateheza u II. i III. st. trajala bi obično tri godine. Različiti su nazivi koji su se upotrebljavali za katekumene, već prema tome koji se vid katekumenske kateheze (i stvarnosti) želio naglasiti. Tako se upotrebljavaju ovi izrazi²⁴: Kristov prozelit, katekumen, slušatelj, početnik, novak. Koliko se može zaključiti prema različitim autorima i dokumentima²⁵, kršćanska bi se zajednica skupljala zajedno s katekumenima svaki dan rano ujutro, prije početka dnevnog posla, a često puta već prije izlaska sunca. Uobičajena shema jedne takve liturgije riječi bila je ova: uvodna molitva, dulje čitanje iz Starog zavjeta, ponekad i čitanje iz Djela apostolskih ili Poslanica, te nedjeljom i odlomak iz Evanđelja, nagovor svećenika, zaključna molitva i poljubac mira. Nagovor svećenika bio je predviđen za katekumene i to je bila njihova kateheza. Međutim, zbog duljine samog obreda, mnogi nisu niti dolazili ili, ako bi već došli, bili bi nepažljivi. U IV. i V. st. formacija katekumena još je skućenija, budući da su pozvani samo na nedjeljna slavlja liturgije riječi, ali mnogi ne bi niti ovdje sudjelovali.

Valja osim toga spomenuti da se iz više razloga ne može govoriti o nekom sveopćem važnom obredu ili obliku katekumenata budući da je svaka zajednica imala svoje određene posebnosti, što otežava i naš prikaz katekumenata.

21 Tako npr: glumac u kazalištu, gladijator, kurtizana, vojnik, kipar koji pravi kipove idola, poganski svećenik, ubojica, vlasnici javnih kuća...

22 U Sjevernoj Africi znak se križa vjerojatno označivao na čelu kandidata pomoću neizbrisivog tetoviranja. – Usp. *The Rites of CI*, str. 36.

23 Ovo je vjerojatno i glavni razlog što sve do četvrtog stoljeća ne postoji običaj postbaptizalnih kateheza u Crkvi, a time se objašnjava i nedostatak spisa o uvođenju u vjeru kršćanske zajednice sve do IV. st.

24 Usp. *Brève histoire*, str. 30–31.

25 Usp. »*Traditio apostolica*« Hipolita Rimskog; *The Rites of CI*, str. 60–61.

Svakako, izgleda vrlo vjerojatno da su pojedini dijelovi sastanka kršćanske zajednice bili dugo vremena rezervirani samo za one koji su već kršteni. Isto tako valja primijetiti da su određenim obredima i nagovorima bili pripušteni samo krštenici i katekumeni koji su se nalazili u razdoblju neposredne pripreve na krštenje (tzv. *electi*).

Da bi se katekumenima nekako približila stvarnost koju proživljavaju, u katehezi su se upotrebljavale i različite slike kojima se označavao katekumenat. To su često puta bile slike iz vojničkog života, kako bi se još više naglasilo važnost katekumenata, kao i opasnosti kojima se katekumen izlaže, a s druge strane i da se prikaže borba koju katekumen vodi sa sotonom. Tako se npr. katekumenat ocrtao kao²⁶: vojno vježbanje (slika naročito popularna u Sjevernoj Africi u trećem stoljeću), izlazak iz Egipta (ulazak u katekumenat Origen uspoređuje s prijelazom preko Crvenog mora), začeo i rođenje (pri čemu se Crkva oslikava kao majka). Zajedničko je obilježje ovih primjera što označavaju progresivni i neprestani rast katekumenske inicijative, a što opet zahtijeva određeno vrijeme (obično je to razdoblje između obreda ulaska u katekumenat i obreda izabranja – pripuštanja sakramentu inicijacije).

b) Bliža priprava

Kad se približilo vrijeme podjeljivanja sakramenata kršćanske inicijacije (obično na Bogojavljenje), pozivalo bi se katekumene da na početku korizme upišu svoje ime u listu kandidata za krštenje. Sam upis imena bio je ujedno i znak o spremnosti katekumena za neposrednu pripravu na sakramente inicijacije. Ovom posljednjem stadiju predhodio bi i opet jedan ispit, u kojem se nastojalo gledati na određene kriterije, to jest da li je kandidat ispunio zahtjeve, kao: osjeća li žaljenje zbog počinjenih grijeha; vjeruje li u Crkvu kao učiteljicu života te da li je tokom katekumenata promijenio način života i ponašanja. Nakon ovog ispita katekumeni bi dobili naziv *electi* = Božji izabranici, odnosno *illuminandi* = prosvijetljeni ili *competentes* = oni koji se zajednički natječu za krštenje. Time bi započelo i vrijeme bliže, nepo-

sredne i intenzivne pripreve na primanje sakramenta krštenja.

U ovo vrijeme neposredne i intenzivne pripreve kandidati bi prošli kroz nekoliko skrutinija. U početku je *cilj skrutinija* bio da kandidati uđu u svoje vlastito srce te upoznaju posebnu snagu Božje milosti, kao i da se oslobode od svake vladavine nečistih duhova. Tako npr. Hipolit Rimski u svojoj „*Traditio apostolica*” spominje dvije vrste skrutinija: jedni koji su se obavljali polaganjem ruku u crkvi u vrijeme katekumenske instrukcije te drugi, svakodnevni egzorcizmi za vrijeme posljednjeg tjedna u toku neposredne pripreve na krštenje. U svakom slučaju može se sa sigurnošću ustvrditi da u prvim stoljećima crkvenog života skrutiniji nisu nikada imali oblik nekog ispita znanja o istinama vjere, kao što se to dogodilo nekoliko stoljeća kasnije na Zapadu.²⁷

U skrutinije se ubrajaju razne molitve, čišćenja, post²⁸, mazanje uljem, moljenje iz Pisma. Nakon Konstantinova edikta o toleranciji, za vrijeme korizme katekumeni su podvrgnuti raznim egzorcizmima. Tako na primjer postoji *dnevni egzorcizam*, koji obavljaju klerici nad onima koji se neposredno pripremaju na krštenje, zatim *svečani egzorcizam* kod većih skrutinija koji označavaju glavne stadije neposredne pripreve, te napokon *egzorcizam Uskrsnog bdijenja*. Crkveni Oci upotrebljavaju različite slike za skrutinije, tako npr: čišćenje zlata, uređivanje kuće, pravno opravdanje određenog slučaja ili borba u areni. Da bi se naglasilo da skrutiniji odnosno egzorcizmi nisu nikakvi magični čini, zahtijeva se aktivno sudjelovanje kandidata u samoj akciji i njegovi izgovoreni odgovori na upite.

Jedan od najvažnijih obreda bio je međutim *obred predaje i vraćanja Simbola vjere*, koji se nastojalo sa strane kateheta čim više odgoditi, tako da je taj obred slavljen tek u zadnjim da-

²⁶ Usp. *The Rites of Ci*, str. 65–67.

²⁷ Usp. *isto*, str. 119.

²⁸ Kod Židova je post imao ulogu istjerivanja zlih duhova, dok je kod prvih kršćana post privilegirano sredstvo za pripravu na krštenje. Kandidati za krštenje postili bi bar dva dana prije samog krštavanja: usp. npr. *De baptismo*, 10,1.

nima, koji neposredno predhode podijeljivanju sakramenta krštenja. Budući da je Simbol bio neobično važan za prvu kršćansku zajednicu, on se predavao i vraćao usmeno. Obred se sastojao od dva bitna dijela. U prvom dijelu obreda biskup bi kandidatima izgovorio Simbol vjere, a oni bi pritom pažljivo slušali i nakon tjedan dana bi se vratili te bi svatko osobno i javno recitirao Simbol. Čini se da se može sa sigurnošću ustvrditi da je i Simbol potpadao pod zakon tzv. arkanske discipline, koja je bila na snazi u prvoj Crkvi, a da je tome tako potvrđuje nam i povijest Apostolskog Simbola vjere: iako nam sve govori da je taj Simbol vrlo star, prvi pisani izvori potječu tek iz VI. st.²⁹ U vezi sa Simbolom valja još naglasiti da je on nastao kao plod sinteze prve kateheze, dakle, da mu izvor treba tražiti u drevnoj katehezi. Na oblikovanje Simbola uvelike su utjecale i različite hereze i doktrinarne zablude i opasnosti. Simbol je zapravo ukratko izrečeni osnovni sadržaj ispovijedanja vjere, izražen još od davnina u kristološkim i trinitarnim formulama. Međutim, dok je u prva dva stoljeća kateheza služila kao temelj za izricanje krsnog simbola, u četvrtom stoljeću Simbol postaje temelj i okvir kateheze, tako te se kateheza odvija kao objašnjenje i razvoj pojedinih dijelova Simbola, što se posebno vidi kod mistagoških kateheza crkvenih otaca toga vremena. Napomenimo još da je Simbol služio ujedno i kao neka vrsta „iskaznice” za raspoznavanje prvih kršćana u vrijeme sve većeg širenja najraznovrsnijih hereza.

Osim običaja darivanja Simbola vjere, postojao je i *običaj darivanja Gospodnje molitve*. S obzirom na Gospodnju molitvu sačuvana su nam sve do danas tri temeljna djela crkvenih otaca: Tertulijana, Origena i Ciprijana. Darivanje Gospodnje molitve obavljalo bi se na šestu korizmu nedjelju ili čak na Veliku subotu ujutro. I ova je molitva bila rezervirana samo za krštene kršćane, što je Augustin objasnio riječima: „Kako netko može reći 'Oče naš' ako još nije niti rođen?”³⁰ Obično bi se tom prilikom pročitao odlomak iz Matejeva evanđelja (6, 7–15), nakon čega bi uslijedila kratka kateheza, u kojoj bi se među ostalim naglasilo da nam je ta molitva dana od samog Gospodina Isusa i kasnije predana nama preko njegovih učenika.

Nije se pritom nikada zaboravilo potcrtati da postoji nužna veza između ove molitve i kršćanskog načina života. U kasnijim stoljećima postoji također *običaj darivanja Evandelja*, što je bilo povezano uz obred krštenja djece, dok je u Napulju postojao i *običaj darivanja psalama*.

c) Čin krštenja

Krštenička ceremonija u pravom smislu riječi započinjala bi bdijenjem na samu Vigiliju Uskrsa i trajala bi cijelu noć, sve do jutra. Ova je ceremonija uključivala obrede podjeljivanja triju sakramenata kršćanske inicijacije: krštenja, potvrde i Euharistije. Iako je uvijek vrijedilo pravilo da se može krstiti svaki dan, ipak se već u rano poapostolsko doba ustalila praksa da se krštenje obavi za vrijeme uskrsnog bdijenja. Razlozi za to bili su višestruki, prije svega bilo je tu pitanje duboke znakovitosti: svetkovina Kristova uskrsnuća smatrala se najprikladnijom za podijeljivanje sakramenta koji simbolizira i ostvaruje suumiranje i suuskrsnuće s Kristom.

Bliža pripraava na krštenje započinjala bi već tjedan dana prije Uskrsa. Kandidati za krštenje, a također i mnogi članovi vjerničke zajednice, pripremali bi se za ovaj događaj višednevnim postom, obnovom u nauci i molitvom.

Kao što smo već napomenuli, oblik i način pripreme, pa tako i sam čin krštenja (ceremonija na Vigiliju Uskrsa), bili su različiti u svakoj pojedinoj zajednici, tako da se ne može govoriti o općenito ustaljenom i općevažećem redosljedju obreda. Iako dakle različit, obred bi se mogao ovako prikazati: Katekumeni ulaze u krstionicu – baptisterij uz biskupsku crkvu-katedralu, što simbolizira ulazak u raj i time započinju obredi krštenja, obično u ranu zoru, kad bi se oglasio pijetlov glas.³¹ Kandidati za-

²⁹ Pronađeni su u tekstovima biskupa Cezarija Arlskog iz Galije; opširnije o Simbolu vidi u: T. ŠAGI-BUNIČ, *Povijest kršćanske literature*, I, nav. dj., str. 38.

³⁰ Usp. Sv. Augustin, *Govor* 59,7. Navedeno prema: *The Rites of CI*, str. 141.

³¹ Redosljed krštenja bio je isto tako unaprijed određen: prvo bi se krštavala djeca, zatim muškarci i napokon žene. Običaj krštenja djece ustalio se već kra-

3. SADRŽAJ I ZNAČAJKE ODGOJA U VJERI

a) Dogmatska kateheza

tim skidaju sa sebe odjeću, čime se željelo reći da svlače sa sebe sve svoje grijeha i staru narav. Biskup bi nakon toga blagoslivaljao tzv. *ulje zahvale*, kojim bi se mazalo kandidate bilo djelomično, bilo po cijelom tijeu. Time se htjelo označiti da nam krštenje daje besmrtnost, odnosno, označivao bi se dar Duha Svetoga, zadobiven sakramentom krsta.³²

Nakon mazanja uljem zahvale kandidati bi licem okrenuti prema zapadu, što u prvom kršćanstvu označava mračne sile i sotonu, izgovarali „riječi odricanja: 'Odričem te se, stotono, sa svom tvojom pompom i svim tvojim djelima'. Zatim slijedi pomazanje uljem zaklinjanja uz formulu: 'Neka svaki zao duh ide daleko od tebe!'”³³

Sada krštenici prilaze jedan po jedan mjestu gdje se krstavalo i ulaze u vodu³⁴, a s njima bi silazio i dakon. Uslijedilo bi trostruko uranjanje i krštenje zajedno s ispitivanjem kandidata o njegovoj vjeri u Boga: Oca, Sina i Duha Svetoga. Nakon izlaska iz vode kandidati koji se sada zovu „vjernici” oblačili bi novu bijelu odjeću³⁵ te u svečanoj procesiji ulazili u crkvu, gdje ih je dočekivala tamo već okupljena zajednica vjernih u molitvi. Biskup, koji je krstavao, za vrijeme obreda u crkvi podijelio bi novokrštenicima i sakrament potvrde, nakon čega bi slijedilo euharistijsko slavlje. Iza pričesti novokrštenici bi pili iz tri čaše, u kojima se nalazila voda, zatim mlijeko pomiješano s medom i vino.³⁶ Nakon završene euharistije novokrštenici ne bi odlagali svoju bijelu odjeću, nego bi je zadržali još jedan tjedan – dok ne završe tzv. *mistagoške kateheze*. Za vrijeme pokrsnog tjedna novokrštenici (neofitostoi = novoprosvijetljeni) su bili pozvani da zbog nedostatnog trajanja katekumenske priprave svakodnevno dolaze u crkvu na pouku, gdje bi ih se sustavno upoznavalo prije svega sa značenjem samih obreda, a zatim i sa sakramentima koje su primili. Tek kad bi u nedjelju na osminu Uskrsa novokrštenici odložili bijelu odjeću, završavalo se razdoblje katekumenske kateheze. Daljnje usavršavanje i rad nad samim sobom krštenici trebaju nastaviti potaknuti nadahnućima koja su primali za vrijeme liturgijskih nagovora.

Za vrijeme katekumenata nastojalo se kandidatima predati osnovni sadržaj kršćanske vjere – to je razdoblje doktrinalnog poučavanja. U početku je glavni dio kršćanske doktrine bio sažet u svega nekoliko riječi kerigme – objave Isusa Krista Spasitelja. Tako je drevna dogmatska kateheza uzimala kao temelj *formule kršćanske vjere* (Simbol) i *svjedočanstva* (Testimonia), tj. zbirke citata uzetih iz Starog Zavjeta, koji su odlomci služili za „demonstraciju” vjere i kao dokaz istinitosti vjere u Krista. Pomoću ovih citata, kojih je broj u početku bio prilično ograničen i dosta strogo određen, u katekumenalnoj katehezi, kao i općenito u navještanju vjere, htjelo se pokazati značenje određene stvari i događaja iz Novog Zavjeta, a ujedno se i opravdavalo pojedini dio vjerovanja. Jedan od prvih spisa koji sustavno izlaže osnovne točke katoličke vjere te se općenito smatra prvim sačuvanim katehetskim izlaganjem, jest djelo „*Demonstratio praedicationis apostolicae*” sv. Ireneja Lionskog.³⁷ Svrha ovog spisa, nastalog u II. st., jest da, kao što kaže sam Irenej, u sažetom obliku prikaže katoličku nauku ne

jem II. st. – Usp. H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, I, nav. dj., str. 309.

³² Ovaj se obred ustalio samo u nekim zajednicama, usp. *The Rites of CI*, tr. 170.

³³ Isto.

³⁴ Krštenje se u prva vremena obavljalo u tekućoj hladnoj vodi, ili ako ove nije bilo, u stajaćoj hladnoj vodi odnosno, u krajnjoj nestašici vode, polijevanjem kandidata vodom.

³⁵ Po ovoj odjeći i tjedan se zvao „tjedan u bjelini”, novokrštenici pak „bijeli”. Taj se naziv zadržao do danas u nazivu nedjelje na osminu Uskrsa: „Bijela” nedjelja.

³⁶ Voda ovdje označava čišćenje kandidata u sakramentu krštenja; mlijeko pomiješano s medom je znak ispunjenja obećanja danih našim praocima u vjeri, što su se ostvarila dolaskom Kristovim. – Usp. *The Rites of CI*, str. 168.

³⁷ Kratak sažetak sadržaja ovog djela, uz komentar i opis povijesnih okolnosti u kojima je nastalo, kao i u čemu je njegova glavna vrijednost, vidi u: T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, nav. dj., str. 409–471.

bi li tako učvrstio vjeru čitatelja-vjernika. Osim toga, ističući sklad dvaju Zavjeta – Starog i Novog – Irenej je htio opovrgnuti kriva naučavanja heretika (gnostika) i pružiti pouku o kršćanskoj vjeri onima koji to žele. U svom djelu on nastoji ukazati na kontinuitet Predaje te stoga uzima kao predložak za izlaganje vjere povijest spasenja. Služeći se proroštvima Starog Zavjeta, on njihova kazivanja uzima kao dokaz za vjeru i kao temelj za nauk vjere. Govoreći o sakramentu krštenja, Irenej ističe da nas ovaj sakrament uvodi u misterij Presvetog Trojstva. Kao što smo već napomenuli, Irenejeve teološke kategorije još su uvijek kategorije kršćanskog judaizma.

Općenito uzevši, cjelokupna drevna dogmatska kateheza eminentno je biblijska, bilo u svojoj terminologiji, bilo u upotrebi teoloških kategorija pa kao normalna posljedica slijedi povijesno-tipološka dimenzija dogmatske kateheze ovog razdoblja. S druge strane, zbog pojave različitih hereza dogmatska se kateheza s vremenom zaustavlja osobito na izlaganju određenih dogmi i članaka Simbola vjere. Tako npr. sv. Ćiril Jeruzalemski u svojim katehezama započinje od misterija Boga³⁸, vodeći tako računa o sredini u kojoj se živi. Njegove su kateheze ovako podijeljene: Bog Jedini; Bog Otac, Bog Providnost, Bog Stvoritelj. O Isusu Kristu govori spominjući njegovo božanstvo i ljudskost, dok u svom razmišljanju o Duhu Svetomu nastoji istaknuti ono što je izrečeno u Svetom Pismu.

Vidimo dakle da dogmatska kateheza, od onoga što je bila u početku: navještaj Isusa Krista, s vremenom, vodeći računa o okolnostima vremena i mjesta, kao i o osobnosti kandidata, izlaže sve temeljitije nauk Crkve o trojedinom Bogu: Ocu, Sinu i Duhu Svetome. Time se ujedno i postiže svrha dogmatske kateheze i katekumenske priprave te se tako postavlja solidan temelj za moralnu i sakramentalnu katehezu.

b) Moralna kateheza

Već sam navještaj Radosne vijesti u prvo vrijeme kršćanstva zahtijeva od čovjeka korjenitu promjenu života i opredjeljenje za Krista. U

tadašnjem poganskom svijetu biti kršćanin značilo je odreći se tolikih navika i običaja, ozbiljno se zamisliti nad sobom i nad svojim životom, stvoriti konkretne odluke i provoditi ih u djelo, ukratko: obratiti se. Ne treba nas stoga začuditi što, s obzirom na prva stoljeća kršćanstva možemo ustanoviti da postoje dva načina na koji moralna kateheza dolazi do izražaja: u prva tri stoljeća katehetska priprava katekumena – kandidata za krštenje – svodi se uglavnom na moralnu katehezu, dok u četvrtom i petom stoljeću biva obratno: dogmatski dio gotovo sasvim istiskuje moralni, koji time dolazi tek na kraj doktrinalne pouke.

U stvari, budući da je u početku navještaj Evandjelja gotovo uvijek bio upravljen poganim, od njih se, sasvim normalno, prije svega tražilo obraćenje. To zapravo znači da je onaj, tko se odlučio ispovijedati Isusa Krista, ujedno bio i pozvan na mijenjanje vlastitog života i ponašanja. Cilj kateheze bio je dakle formiranje osobe katekumena za kršćanski život, a to ujedno znači da je za kršćanina, dakle, i za katekumena, Krist postao glavni uzor kojeg je stalno trebao imati pred očima. I kao što se Božja ljubav prema čovjeku očitovala u raznovrsnim njegovim djelima, a ponajpače u događaju Isusa Krista, po kojemu Bog oprašta čovjeku i „pobožanstvenjuje” ga, tako se i čovjekov odgovor treba izraziti kao odgovor ljubavi, što opet sa svoje strane uključuje čin konkretnijeg nasljedovanja Krista, tj. obdržavanje zapovijedi. U tu se svrhu u prvom kršćanstvu uzima kao primjer shema o dva puta:³⁹ put života i put smrti, uglavnom kad se naviješta Židovima,

³⁸ U IV. st. u „kršćanskom” carstvu, nije više toliko značajan problem ateizma odnosno poganstva, budući da je kršćanstvo prodrlo u sve pore javnog života. Ono što je međutim osobito važno za suvremene kršćane jest krivo shvaćanje Boga, pa zato i sv. Ćiril posvećuje više pažnje tom problemu. – Usp. J. DANIELOU – R. DU CHARLAT, *La catechesi nei primi secoli, nav. dj.*, str. 89.

³⁹ Teme o dva puta javlja se nekoliko puta u SZ (*Deut* 30, 15–20; *Mudr* 5,6–7...), a ponovno postaje naročito aktualna u Kumranu. Isus upotrebljava istu simboliku: tama i svjetlo, smrt i život, da bi pokazao kako se sve to u njemu ispunilo. – Usp. É. GERMAIN, *Baptême et éducation de la foi dans l'Église ancienne*, u „*Catéchèse*”, br. 88–89, g. 1982, str. 108.

dok se u navještanju poganima poziva na nasljedovanje Krista.

Primjer o dva puta služio je u ranokršćanskoj Crkvi da istakne kako smo svi mi stavljeni pred odlučujući izbor: kojim putem krenuti. Ta odlučiti se „za” ili „protiv” Krista, značilo je odlučiti se za jedan konkretan put u životu vjere. U početku, pri navještanju kerigme, značilo je to: odreći se zla i prionuti uz Krista, dok se kasnije tražio moralni napredak u životu te pobožnost, a poseban se naglasak stavljao na međuljudske odnose. Ova je kateheza u isto vrijeme bila i duboko kristocentrična i biblijska.

U trećem stoljeću širenje kršćanstva stavlja Crkvu pred nove probleme, među kojima je i pitanje helenističke kulture i filozofije. Tome je, kao što smo već istakli, pokušao doskočiti među prvima sv. Klement Aleksandrijski, smatrajući da u biti ne postoji nikakva zapreka da se kršćanska misao izrazi helenskim filozofskim pojmovima. U svom djelu „Pedagog”,⁴⁰ koje je namijenjeno prije svega novokršćenicima, Klement se trudi da upotpuni običaje svog vremena, dajući im kršćansko obilježje. Dok ističe da moralni odgoj ne ukida ljudsko djelo nego mu je izvor, Klement nastoji voditi računa o konkretnom čovjeku, o onima kojima je njegov govor i namijenjen. Iz cijelog Klementova opusa proizlazi poruka kršćaninu da bude umjeren uz savjet kako se treba ponašati u raznim životnim situacijama. Stoga Klement raspravu o dnevnom životu kršćana započinje s ranim jutrom prateći kršćanina kroz cijeli dan pa sve do večeri, dajući neprestano praktične savjete i upute o ponašanju. Tako proizlazi da je uloga moralne kateheze da pođe od konkretne činjenice, tj. kulture u kojoj kršćani žive i da igra kreativnu ulogu u Crkvi.

Pri izlaganju temeljnog kršćanskog navještanja—kerigme, treba podvući i tri teološke kreposti: *nadu* u mir i vječnu sreću; *vjeru* u navještenje i ostvarene stvarnosti; *ljubav* kao odgovor na ljubav Boga koji je obećao i učinio velike stvari. To ističe posebno sv. Augustin, koji uvodi u moralnu katehezu i Dekalog, što će imati golemi utjecaj na cjelokupnu crkvenu katehezu sve do naših dana⁴¹.

U četvrtom stoljeću, Konstantinovim prog-

lasom mijenja se položaj kršćanstva u Carstvu, a s druge strane i povećani broj kršćana utječe na ulogu kateheze u pripravi novokrštenika. U jednoj koliko-toliko kršćanskoj sredini, ne postoji više potreba da se novokrštenik odrekne svojih poganskih običaja, nego se više nastoji naglasiti da je potrebno biti dosljedan kršćanin, a zato treba dobro upoznati svoju vjeru. Time dogmatska kateheza dobiva sve više na značenju u pripravi katekumena, dok moralna dolazi na kraju katekumenata, odnosno novokršćeničke mistagoške kateheze. Neprestano se ističe da je moralna kateheza u stvari praktična primjena doktrinalne kateheze u svakidašnjem životu. Tako biva te se ističe važnost tzv. permanentnog odgoja, pri čemu moralna kateheza ima dužnost potaknuti razvoj milosnog života u svim oblicima ljudskog ponašanja. Moralna se kateheza sve više usredotočuje na svakodnevni život i na primjenu dogmatskih načela u praksi. U tom smislu, pri susretu vjere s konkretnom stvarnošću, postavlja se pitanje neprekidne inkulturacije, odnosno akulturacije vjere u konkretnu sredinu. S obzirom na pojedinog kršćanina, to bi se moglo ovako opisati: u vrijeme kerigme radi se o provjeri ispravnosti namjere pojedinog kandidata; za vrijeme katekumenata kandidat biva uveden u istinski kršćanski život pomoću neprekinutog upoznavanja s vjerskim istinama, da bi tako i sam uvidio da je jedino poznavanje Boga istinski izvor za moralni život kršćanina. Tu onda nije više toliko bitan materijalni sadržaj, koji može biti naravni, općeljudski, ili pod utjecajem pojedine kulture ili filozofije, npr. grčke ili helenističke, nego je bitan odnos čovjeka-kršćanina prema Bogu, koji odnos moralna kateheza ustanovljuje

---

⁴⁰ Do danas su nam se sačuvala tri značajnija Klementova djela: „Protreptik”, „Pedagog” i „Stromati”, što sve zajedno sačinjava neku vrstu trilogije – uvoda u kršćanstvo, tj. raspravu o kršćanskoj teologiji.

⁴¹ U prvim stoljećima katehete su se, govoreći o moralu, usredotočivali na temeljenje morala kao nasljedovanje Krista, dok je Augustin, u svojim polemikama s manihejcima branio cjelovitost Starog zavjeta, pa je napokon uključio i Dekalog u kršćanski moral, što je poslije XIII. st. postala redovita praksa u katoličkoj moralci. – Usp. A. ETCHEGARAY CRUZ, *Storia della catechesi, nav. dj.*, str. 130–131.

u konkretnoj kršćanskoj egzistenciji, čime se ne zapostavljaju niti općeljudski odnosi.

c) Mistagoške (sakramentalne) kateheze

Praksa tzv. mistagoških kateheza započinje u četvrtom stoljeću. One se daju novokrštenicima, a započinju već na samu vigiliju Uskrsa, kod obreda podjeljivanja sakramenata kršćanske inicijacije te traju kroz čitavi tjedan sve do nedjelje u osmini Uskrsa. Mistagoške su kateheze u svojoj biti objašnjenje obreda podjeljivanja sakramenata. U njima se osim toga objašnjava odnos koji postoji između pojedinih obreda, odnosno sakramenata, i pojedinih otajstava sadržanih u Svetom Pismu te se razvija razmišljanje uz pomoć sakramentalne teologije. Sve je to ispremiješano s moralnim nagovorom kojim se novokrštenike poziva da žive u skladu s onim čega su postali dionikom.

Prvo potpunije djelo o sakramentima nalazimo tek u trećem stoljeću, kod Tertulijana u njegovu *Spisu o krstu*. Tertulijan ovdje iznosi komentar obreda i tipologiju sakramenata, osvrt se na pojedina teološka pitanja i zatim raspravlja o disciplini krštenja. Nakon što je u početku obradio opstojnost i značenje sakramenta krsta, istaknuvši simbolizam vode i uzvišenost sakramenta krsta, Tertulijan dodiruje pojedine teološke probleme da bi napokon dao odgovor na neka praktična pitanja. Djelo je namijenjeno katekumenima i novokrštenicima kao prava pouka o sakramentu koji su upravo primili ili će ga uskoro primiti. Nazivajući krštenje sakramentom,⁴² Tertulijan podsjeća novokrštenike da su krstom preuzeli obvezu koju treba da ispune. Po krštenju dobivamo zato i nebeska dobra koja nazivamo krsnim učincima.

Kao figure za sakramentat krštenja Oci upotrebljavaju slike iz Starog Zavjeta: prvotne-iskonske vode kod stvaranja, Adam u raj; potop; izlazak iz Egipta; Pasha i prijelaz preko Crvenog mora; prolaz kroz pustinju; očišćenje Naamana u Jordanu, Isus kod ribnjaka Bethesda. Činjenica da se u sakramentalnoj katehezi upotrebljavaju izmjenično figure i iz Starog i iz Novog Zavjeta, kao i praksa prve Crkve, u kojoj se nikad nije običavalo podijeljivati samo sakra-

menat krštenja, nego sva tri sakramenta kršćanske inicijacije - krst, potvrdu i euharistiju – zajedno, očito potvrđuje tvrdnju da je kršćanska inicijacija jedna organska cjelina. Pritom valja imati neprestano na umu da, unatoč opadanju discipline u vezi s katekumenatom u 4. i 5. st., Oci, dok priznaju da se situacija promijenila, ponavljaju neprestano već ustaljenu nauku Crkve, da se naime spasenje daje po sakramentu samo ako primalac ima pravu vjeru i živi u skladu s tom vjerom. U tom smislu Oci ističu da je krštenje pečat vjere, koja se mora produbiti kroz katehezu. Tako se napokon uokviruje i prijelaz od kerigme do kršćanskog života: čovjek se susreće s Radosnom viješću i oduševljava se za Krista, postaje kršćanin-vjernik po krštenju potvrđuje svoju odluku i svoju vjeru svojim životom. Time inicijacija-uvodjenje u kršćanski život i u kršćanska otajstva, ima više-manje točno određeni početak, ali ne i završetak – završetak praktički i ne postoji, budući da ovo „potvrđivanje u vjeri” traje kroz cijeli život, sve do smrti.

---

42 O značenju riječi „sacramentum” kaže Mandac: „Etimološki, dakle, riječ *sacramentum* označuje ono sredstvo koje neku profanu datost na taj način uvodi u božanski krug što je stavlja u odnos prema Bogu. To je aktivno etimološko značenje riječi *sacramentum*. Kao pasivni oblik *sacramentum* znači ono što je posvećeno Bogu ili sam čin posvećivanja”. Međutim, s druge strane, nastavlja Mandac, „mi možemo reći da je veoma teško kazati koji smisao valja pripisati riječi *sacramentum* u *De Baptismo*. Po svemu sudeći *sacramentum* veli za vodu da ju je Bog odredio da bude znak i prenositelj milosnih darova prigodom krštenja”. Napokon, „bez obzira na sam prijevod riječi *sacramentum* za Tertulijana je „naša voda” u tom smislu „sakrament” što po njoj dobivamo nebeska dobra koja nazivamo krsnim učincima.” – M. MANDAC, „Uvod” u K.S.F. TERTULIJAN, *Spis o krstu*, nav. dj., str. 23–24. 26.